

Dlaczego potrzebna jest gramatyka współczesnego hebrajskiego, oparta na tekstach literackich?¹

W jakich okolicznościach przywrócono do życia język hebrajski?

1. Kiedy na przełomie wieków XIX i XX żydowscy mieszkańcy Palestyny podjęli próby uczynienia z języka hebrajskiego na powrót języka żywego, konieczne było zadecydowanie, która z historycznych odmian języka hebrajskiego będzie podstawą współczesnej hebrajszczyzny². Główne te odmiany to hebrajski biblijny, następnie hebrajski przełomu starej i nowej ery, znany nam ze zbioru tekstów prawniczych zwanego Miszną³, i wreszcie hebrajski średniowieczny, znany z tekstów religijnych, filozoficznych, biblistycznych oraz poezji religijnej. Tylko hebrajski biblijny i hebrajski przełomu starej i nowej ery były odmianami języka przekazywanymi przez rodziców dzieciom w naturalny sposób (tzn. bez pomocy szkoły i nauczycieli). Później, w średniowieczu, języka hebrajskiego Żydzi uczyli się w szkołach jako swego drugiego języka i był on używany głównie w odmianie pisanej⁴. Zatem w XVIII i XIX wieku odnowiciele języka hebrajskiego mieli do dyspozycji kilka jego odmian historycznych zaświadczonych w rozlicznych tekstach, ale żadna z tych odmian nie miała współczesnej, żywej kontynuacji. Sytuacja ta dawała odnowicielom języka hebrajskiego dużą swobodę wyboru wariantów historycznych form językowych, które weszłyby do zasobu współczesnej hebrajszczyzny. XVIII-wieczni przedstawiciele tzw. oświecenia żydowskiego sądzili, że podstawą współczesnego hebrajskiego ma być hebrajski biblijny, wolny od późniejszych naleciałości aramejskich i arabskich, za to wzbogacony o zapożyczenia ze współczesnych języków europejskich (Sáenz-Badillos 2000: 267–268). Odosobnione było stanowisko Józefa Klausnera (1 poł. XX wieku), że podstawą współczesnego hebrajskiego powinien być hebrajski misznaicki (Sáenz-Badillos 2000: 273). Zwyciężyło stanowisko, że współczesny hebrajski powinien czerpać ze wszystkich wcześniejszych etapów rozwoju języka. Tak

---

¹ Za uwagi, które pozwoliły mi ulepszyć artykuł, dziękuję prof. Markowi Stachowskiemu i prof. Andrzejowi Zaborskiemu.

² O jednym ze sporów w tej sprawie por. Efrati 2004: 86–87. O wahaniach w tym zakresie por. Sáenz-Badillos 2000: 267–269.

³ Język rękopisów znalezionych w Qumran jest bliższy hebrajszczyźnie biblijnej (Sáenz-Badillos 2000: 131–132).

⁴ O historii języka hebrajskiego por. Sáenz-Badillos 2000.

uważał np. Eliezer Ben Jehuda, odnowiciel leksyki hebrajskiej (Sáenz-Badillos 2000: 269–271). W dziedzinie morfologii, składni i frazeologii współczesny hebrajski jest mieszaniną elementów biblijnych, misznaickich i średniowiecznych, a także zapożyczeń z innych języków (Sáenz-Badillos 2000: 272–277). Fakt, że żadna z historycznych odmian języka hebrajskiego nie była wobec innych odmian uprzywilejowana przez to, że współczesny hebrajski byłby jej naturalną, żywą kontynuacją, spowodował, że rozmaite historyczne warianty tej samej formy językowej czy rozmaite, znane z dawniejszych tekstów, sposoby wyrażania tego samego znaczenia były w zasadzie równouprawnione, a użycie mniej rozpowszechnionego wariantu mogło nadawać tekstowi szczególny walor stylistyczny, ale nie powodowało, że brzmiał on dziwnie czy był niezrozumiały. Drugim czynnikiem, który sprawił, że formy pochodzące z różnych etapów rozwoju języka hebrajskiego mogły z sobą współistnieć w XX wieku, był fakt, że dawne teksty hebrajskie, poczynając od Biblii poprzez Misznę do średniowiecznej mistyki, teologii czy prawodawstwa, były i są nadal czytane nie tylko przez zawodowych filologów, ale także przez ludzi zawodowo niezwiązanych z filologią, którzy czytają te teksty, bo nadal mają one dla czytającej publiczności takie samo znaczenie i rangę, jakie miały dla swych pierwotnych odbiorców przed wiekami. *Kazania świętokrzyskie* czy *Rozmyślenia przemyskie* czytają wyłącznie poloniści, Biblię czy Misznę natomiast dość szerokie kręgi społeczeństwa izraelskiego. Fakt, że nawet bardzo starożytne teksty są wciąż czytane nie tylko ze względu na szkolny obowiązek, powoduje, że użycie rzadkich, archaicznych form językowych nie czyni tekstu niezrozumiałym dla laików, lecz tylko nadaje mu pewien walor stylistyczny. Innym czynnikiem, który sprawia, że współcześnie w użyciu jest wiele bliskoznacznych form językowych, różniących się wartością stylistyczną, jest to, że przez wiele dziesięcioleci duża część ludzi mówiących i piszących po hebrajsku nauczyła się tego języka w dorosłym wieku jako swego drugiego języka, często ze swego pierwszego języka, kalkując składnię i frazeologię (Sáenz-Badillos 2000: 284–285). Żydów z krajów słowiańskich można poznać po tym, że mówią „całować kogoś w rękę” czy „uciąć komuś głowę”, a nie „całować czyjąś rękę” czy „uciąć czyjąś głowę” (por. Piela 2009: 312–328), z kolei Arabów mówiących po hebrajsku i Żydów z krajów arabskich wyróżnia to, że nadużywają przyimka w formie מן zamiast częstszej w stylu neutralnym formy מ. Oto przykład z literatury pięknej:

יהושע, הכלה (199) ‘oderwana od rodziny [mówi Arab]’ (קרועה מן המשפחה)

ענגון, שירה (97) ‘prosi ona panią profesorową’ (מבקשת היא מן הגברת הברוביסור)

– tu w mowie pozornie zależnej przytoczono słowa Arabki mówiącej po hebrajsku, której wypowiedź zawiera dwa arabizmy: przyimek מן oraz słowo „profesor” wymawiane tak, jak je wymawiają Arabowie (głoski [b] i [i] zamiast [p] i [e]). Forma מן jest jednak także cechą stylu książkowego:

ענגון, תמול (360) ‘obawiał się podróży’ (חושש מן הנסיעה),

a zatem natrafiając na nią w tekście, należy się upewnić, czy jest to element stylu książkowego, czy też wpływ arabski, co pozwala stwierdzić szerszy kontekst. Żydzi z krajów arabskich nadużywają też ekstrapozycji podmiotu logicznego (czyli tematu, *novum*) w zdaniach z podmiotem logicznym różnym od podmiotu gramatycznego:

(שמעוני 249) 'on ma z tym jakiś związek' הוא יש לו בזה איזה נגיעה

(שמעוני 158) 'trudno mi porozumieć się z dzieckiem' אני אין לי גישה לאיזה ילד

Oczywiście ekstrapozycja występuje też w tekstach wolnych od wpływu arabskiego, który polega tylko na jej nadużywaniu, np. to zdanie wypowiada osoba wyrażająca się w sposób wyszukany:

(המאירי, השגעות 24) 'Jeśli pan ma jakikolwiek związek z regionem karpackim' אם אדוני יש לו איזה שייכות אל מחוזות הקארפאטים

Niektóre z takich odbitek językowych są uważane za błąd i zanikają, np. użycie zaimka pytajnego מה 'co?' w funkcji zaimka względnego (por. Glinert 2004: 551) na wzór polskiego: to jest ta książka, co ją wczoraj kupiłem:

(שמעוני 437) 'jeszcze się nie urodził taki człowiek, który by zaszedł dalej, niż pluje' עוד לא נולד הבנאדם מה שיגיע יותר רחוק מהיריקה שלו

Inne odbitki językowe weszły do zasobu współczesnego hebrajskiego (np. wspomniane „ucinięcie komuś głowy”), nie wypierając jednak starszych, rdzennej hebrajskich wariantów i niekiedy stając się wyróżnikiem stylu nieliterackiego czy gorszej odmiany języka. Jako przykład można podać czasowniki oznaczające „zabieranie” (wbrew woli tego, komu się zabiera): w hebrajszczyźnie biblijnej, a dziś literackiej i starannej mówionej „dawca” jest poprzedzony przymikiem מן oznaczającym ‘źródło, punkt wyjścia’, a w hebrajszczyźnie niestarannej przymikiem ל oznaczającym ‘wpływ’:

a) gorszy hebrajski:

(יהושע, הכלה 460) 'którym zabrano wsie [mówi Arabka]' שלקחו להם את הכפרים

(שלו, חיי 274) 'on mi zabierze dziecko' הוא ייקח לי את התינוק שלי

(יהושע, הכלה 199) 'zabrano jej tam w dyrekcji dowód osobisty [mówi Arab]' לקחו לה שם במנהל את תעודת הזהות שלה

(שחם, אבן 166) 'Arabowie ukradli mu wóz' הערבים גנבו לו את העגלה

b) lepszy hebrajski:

(1 Sm 7, 14) 'miasta, które Filistyni zabrali Izraelitom' הערים אשר לקחו פלשתים מאת ישראל

(בר יוסף, 85) 'ta kruszyna chleba, która im została zabrana' אותו פירור של לחם שנלקח מהם

(בר יוסף, אנשי 203) 'nikomu grosza nie ukradłem' אני לא גנבתי פרוטה מאיש

Gdy zabierany przedmiot był przeznaczony dla tego, kto go zabrał, to w obu odmianach języka występuje przyimek מן:

הוא נוטל ממנה את העבודה המודפסת 'on [profesor] bierze od niej wydrukowaną pracę [przyniesioną do oceny]' (548 הכלה יהושע, הכלה),

bo przyimek ל z czasownikami „zabrać” oznacza działanie wbrew woli tego, komu się zabiera. Widzimy więc, że w hebrajszczyźnie mniej starannej wyraża się pewne różnice znaczeniowe, które pozostają domyślne w hebrajszczyźnie książkowej. Ale za to w hebrajszczyźnie niedbałej dochodzi do dwuznaczności, gdyż ל z czasownikami „zabrać” może też oznaczać beneficjenta:

‘więc czemu nie weźmie sobie [jako tematu badań], czy ja wiem, innych państw’ (458 הכלה יהושע, הכלה)

(עגנון, שירה 70) ‘wzięła [...] sobie krzesło’ (70 שירה, עגנון)

‘krawat, który kupiła mu na urodziny Henrieta’ (109 שירה, עגנון).

Z powodów, które podałem, współczesny hebrajski ma więcej wariantów stylistycznych poszczególnych form i konstrukcji składniowych niż współczesna polszczyzna⁵. Powoduje to, że próby opisanie gramatyki współczesnego hebrajskiego mogą dać bardzo różne wyniki, zależnie od tego, skąd czerpie się materiał językowy do takiego opisu. Kompletne gramatyki współczesnego hebrajskiego można podzielić na dwie grupy: pierwsza grupa to gramatyki oparte na przykładach wymyślanych *ad hoc* przez autora na podstawie własnej kompetencji językowej lub przykładów czerpanych od rodzimych użytkowników języka, którzy są zapytywani, czy tak i tak wyraziliby się po hebrajsku. Materiał tak pozyskany to najczęściej pojedyncze zdania pozbawione kontekstu, w dodatku należące przeważnie do stylu mówionego i opisujące najbanalniejsze sytuacje. Tak właśnie napisali swe gramatyki lub podręczniki Edna Coffin i Shmuel Bolozky (2005), Moshe Chayen i Zeew Dror (1976), oraz Lewis Glinert (2004). Ten ostatni autor przykłady, którymi ilustruje reguły gramatyczne, testował na informatorach, pytając, czy ich zdaniem przedstawione im próbki języka są akceptowalne (Glinert 2004: 6). Wyniki, do których dochodzą wymienieni autorzy, są niezadowolające, po pierwsze ze względu na ograniczoną kompetencję niektórych z nich w zakresie języka hebrajskiego (jak w przypadku Glinerta), a po drugie z powodu niekompletności materiału językowego, który zwykle udaje się zebrać tą metodą. Przykłady wymyślane na poczekaniu są bowiem zwykle próbkami języka mówionego, a żadna z wymienionych gramatyk nie ma w tytule słów *spoken* czy *colloquial Hebrew*, przeciwnie, gramatyka Glinerta zwie się *The Grammar*

⁵ Glinert (2004: 2) uważa, że współczesny hebrajski jest zadziwiająco jednolity mimo czynników historycznych (np. wpływu innych języków żydowskich), które mogły spowodować dużą różnorodność jego odmian. Nabrał on takiego przekonania chyba dlatego, że w swoim opisie szczegółowo uwzględnił odmianę języka używaną w literaturze pięknej.

of *Modern Hebrew*, czyli ma to być ta jedna jedyna, obowiązująca gramatyka⁶. Z kolei Coffin i Bolozky swą gramatykę zwą *a reference grammar* lub *a comprehensive grammar*. Określenia takie sugerują, że znajdziemy tam opis zarówno odmiany mówionej, jak i pisanej języka, co jednak nie jest prawdą⁷. Druga grupa opracowań opiera się na korpusie tekstów pisanych. Tu zaliczymy składnię Cadki (1981, [b.d.])⁸, opartą głównie na tekstach prasowych, oraz prace rozmaitych autorów poświęcone poszczególnym zagadnieniom gramatycznym⁹. Materiałowi wyekscerpowanemu z autentycznych, wielozdaniowych tekstów zawsze towarzyszy szerszy kontekst, który pozwala właściwie zinterpretować wiele zjawisk językowych, a później innym zweryfikować ustalenia autora gramatyki. Ponadto dzięki temu, że współczesna literatura piękna jest realistyczna, tj. często w dialogach czy w narracji naśladuje się styl mówiony, opierając się wyłącznie na tekstach pisanych, można niemal wyczerpująco opisać także styl mówiony. Poniżej podaję przykłady niekompletności opisu gramatycznego opartego na próbkach języka uzyskanych od informatorów czy stworzonych przez autora gramatyki, spowodowanej tym, że tak zebrany materiał odzwierciedla głównie mówioną odmianę języka:

2. W gramatykach Glinerta oraz Coffin i Bolozkiego nie wspomina się o możliwości zanegowania zdania w czasie teraźniejszym z podmiotem w postaci zaimek 2. osoby przez negator **אי**. Tymczasem w stylu książkowym archaizującym **אי** jest tak używane:

(עגנון, תמול 385) 'nie znasz' **ואי אתה מכיר**

(המאירי, השגעון 148) 'nie możesz' **אי אתה יכול**

(עגנון, שירה 56) 'nie pytasz' **אי את שואלת**

(עגנון, שירה 69) 'nie jesteś goźdzen' **אי אתה ראי**

(עגנון, שירה 69) 'nie potrzebujecie' **אי אתם צריכים**

(עגנון, שירה 99) 'nie jesteś głodny?' **אי אתה רעב**

Taka negacja występuje w Misznie¹⁰, a dziś jest ograniczona do stylu książkowego, w którym też jest zresztą rzadka i z tego powodu uszła uwagi gramatyków czerpiących przykłady z mowy własnej i mowy swych informatorów. Również

⁶ W samej książce Glinert (2004: 7) precyzuje, że zawiera ona opis mówionej i pisanej odmiany języka, używanej przez ludzi wykształconych, ale, jak się zdaje, z wyłączeniem literatury pięknej (por. wyliczenie rejestrów języka u Glinerta 2004: 3).

⁷ O gramatyce Coffin i Bolozkiego por. Piel 2007.

⁸ Cadka wielokrotnie podkreślał wagę materiału językowego czerpanego z tekstów wielozdaniowych w badaniach składni i ukazywał, jak twierdzenia formułowane przez językoznawców na podstawie wymyślonych przez nich jednozdaniowych próbek języka muszą być korygowane, gdy się uwzględni teksty wielozdaniowe, por. np. Cadka [b.d.]: 88–90.

⁹ Metodę tę stosują głównie uczniowie Gideona Goldenberga, np. Lea Ciw'oni, Dana Taube, Tali Bar.

¹⁰ Por. przykłady w: Ben Jehuda 1980: 170–171.

w monografii poświęconej negacji we współczesnym hebrajskim (Ciw'oni 1993: 43) podaje się tylko, że negacja w rodzaju *אין* pojawiła się w Misznie, ale w rozdziałach dotyczących współczesnego hebrajskiego jej nie uwzględniono, zapewne dlatego, że z powodu swojej rzadkości i pewnej archaiczności nie pojawiła się w korpusie tekstów wykorzystanym w tym opracowaniu.

3. W hebrajskim biblijnym bardzo rozpowszechnione są narracyjne formy czasownika: *וַיִּקְטֹל* i *וַיִּקְטְלוּ*, których użycie oznacza, że czynność nastąpiła czy nastąpi po czynności wymienionej wcześniej w tekście i łączy się z nią w logiczny ciąg zdarzeń. Gramatyki Glinerta oraz Coffin i Bolożskiego nie podają tych form narracyjnych, chyba że w rozdziałach dotyczących różnic między hebrajskim biblijnym a współczesnym¹¹, można by zatem sądzić, że formy te zupełnie zanikły w hebrajskim współczesnym. Tymczasem w stylu książkowym są te formy nadal spotykane, choć rzadko, i to nawet niekoniecznie jako element stylizacji biblijnej, tj. spotyka się je nawet we fragmentach, w których nie pojawiają się żadne inne formy odczuwane jako typowo biblijne, np.

שם תקום ושמת את הצרור בתרמילך והלכת עד לפרדס [...] ושאלת שם (שנהר 1, 175) 'wstań, włóż paczkę do plecaka, idź do sadu [...] i spytaj tam'

Tu formy *וַיִּקְטְלוּ* są kontynuacją formy czasu przyszłego *תקום*, a także mogą być kontynuacją rozkaznika:

שנהר 1, 179) 'idź i spróbuj' (לך ונסית)

Można też ich użyć w zdaniach okolicznikowych celu:

aby mama usłyszała w swoim pokoju i dowiedziała się' (שנהר 2, 32)

czy w zdaniach warunkowych:

i jeśli są na niej bąble, kropki czy plamy, to znikną' (בארון 29)

jeśli podniesiesz na chwilę głowę [...] to usłyszysz jakby gniazdo piór' (המאירי, השגעות 9)

Użycie formy *וַיִּקְטֹל* nie zawsze jest elementem stylizacji biblijnej, ale zawsze czyni styl podnioslejszym, jak w poniższych fragmentach:

opogrzebaliśmy go na szczycie pagórka i poszliśmy do miejsca' (קשת 189)

podszedłem do ołtarza i wszedłem nań' (קשת 188)

O występowaniu tych form we współczesnym stylu literackim wspomina Chaim Rosén (1966: 311), natomiast Ora Schwarzwald (1981: 72) wprost zaprzecza ich istnieniu we współczesnym hebrajskim.

¹¹ Coffin, Bolożky 2005: 40–44. To samo w: Aronson Berman 1978: 179–180.

4. Właściwością stylu książkowego jest dwukrotne użycie przyimka, najpierw z zaimkiem osobowym, a następnie z rzeczownikiem lub zaimkiem, do którego odnosi się zaimek osobowy¹²:

זהו יוסף, חרב 74) 'ów starzec ma manię wielkości' (בר יוסף, חרב 74)

בר יוסף, אנשי 167) 'i patrzą na głowę rodziny' (ומסתכלים בו בראשיהמשפחה)

בר יוסף, אנשי 239) 'on łaje dzieci' (הוא גוער בהם בילדים)

עגנון, תמול 392) 'patrzą na Izaaka' (מציצות עליו על יצחק)

עגנון, שירה 42) 'niektóre z tych dziewcząt wyróżniały się urodą' (שהיו מצוינות ביופי)

עגנון, שירה 112) 'dobrze jest temu, kto ma taki balkon' (טוב לו למי שיש לו גוזזטרא שכזו)

Z szeregiem rzeczowników; wtedy zaimek jest mnogi:

חרב 120 בר יוסף,) 'popatrzył na Barucha i na Szymona' (והסתכל בהם בברוך ובשמעון)

Rzadko powtórzenie takie dotyczy mianownika, tj. rzeczownika niepoprzedzonego przyimkiem:

בארון 35) 'Oto Noomi zna Cygana' (הן מכירה היא נעמי את הצועני)

עגנון, שירה 12) 'Tamara mieszkała u rodziców' (דרה היא תמרה אצל הוריה)

עגנון, שירה 17) 'Elżbieta nie lubiła kaszki' (והיא ליסבט קצה נפשה בדיסוט)

Powtórzenie w mianowniku występuje głównie w przypadku podmiotu zdania w czasie teraźniejszym i wtedy zaimek można też uważać za łącznik. Jednak w ostatnim przykładzie zaimek היא nie może być łącznikiem (bo wyrażenie היא ליסבט jest ekstraponowane) i jest tu wyróżnikiem stylu literackiego. Dokładnie takie same powtórzenia występują także w mowie ludzi niewykształconych z powodu ich naturalnej skłonności do powtarzania się:

שמעוני 424) 'wzywał ich obu' (הוא קרא להם לשניהם)

שמעוני 369) 'jakże on na nią patrzy!' (איך שהוא מסתכל עליה ככה על זאת)

שמעוני 254) 'nie wstydzi się ona wcale zostać modelką' (טיפת בושה אין לה לזאת ללכת להיות מודל)

Właśnie dzięki temu, że zacytowane tu zdania mają w źródłach pisanych szerszy kontekst, można prawidłowo zinterpretować styl tych wypowiedzi i stwierdzić, że ta sama konstrukcja jest wyróżnikiem zarówno stylu książkowego, jak i stylu niedbałego, ale nie występuje w stylu neutralnym (por. Glinert 2004: 418)¹³. Glinert (2004: 418), wskutek tego, że materiał czerpał z wypowiedzi informatorów, błędnie ograniczył występowanie takich powtórzeń w stylu starannym

¹² Przykłady z tekstów starożytnych i średniowiecznych podaje Awineri (1964: 200).

¹³ W stylu neutralnym takie powtórzenia występują wyłącznie w przypadku przyimka ב z rzeczownikami oznaczającymi czas lub miejsce, i znaczą 'ten sam', tj. np. 'ב'ה'בעת ניוף בה' i jednocześnie 'ją łaje' (268 הכלה, יהושע).

do przyimka ל. Rzeczywiście najczęściej w stylu książkowym właśnie ten przyimek jest powtarzany w opisany sposób i dlatego tylko jego powtórzenie zostało zapamiętane przez informatorów Glinerta.

5. W hebrajskim literackim używa się form czasownikowych rzadkich we współczesnym hebrajskim, np. wolitywnej formy czasownika w 1. osobie, zwanej *cohortativus*, częściej w hebrajskim biblijnym, a dziś ograniczonej do archaizującego stylu literackiego: נזכירה ‘wspomnijmy’ (87 שירה, עגנון). Glinert (2004: 123–124) w ogóle tej formy nie wspomina, podając tylko jej synonimy bardziej rozpowszechnione we współczesnym hebrajskim (ז בוא i הבה). O jej występowaniu we współczesnym stylu książkowym wspominają Coffin i Bolożky (2005: 40) oraz Rosén (1966: 316).

6. W hebrajskim literackim używa się wariantów morfologicznych zapożyczonych z aramejskiego:

a) czasownik „być” w stylu książkowym bywa odmieniany po aramejsku, zarówno w znaczeniu trybu orzekającego, jak i dla wyrażenia woli czy przyzwolenia:

בר יוסף, חרב (243) ‘czy będzie tu synchronizacja’ (יהא כאן תיאום)

מגד, (93) ‘niech będzie krótko z tyłu i średnio z przodu’ (יהא קצר מאחור ובינוני מלפנים). (חדווה)

b) przyimek מן z zaimkami osobowymi w stylu książkowym może mieć odmianę aramejską:

בר יוסף, אנשי (191) ‘są od niej wolni’ (פטורים הימנה)

בר יוסף, אנשי (212) ‘nie ma widoku piękniejszego niż on’ (אין תמונה נאה הימנו)

‘czy Bejt Kerem lub Talpilot są piękniejsze od niej?’ (עגנון, שירה 51).

Zapożyczenie z obcego języka czasownika „być” czy przyimka to rzadkie zjawisko, osobliwość języka hebrajskiego, której nie zauważają Coffin i Bolożky, błędnie odnoszący do języka hebrajskiego stwierdzenie słuszne w odniesieniu do wielu innych języków, że mianowicie tzw. *function words* (a wśród nich zaimki i przyimki) nie są zapożyczane (Coffin, Bolożky 2005: 10).

To były przypadki niekompletności opisu gramatycznego opartego na przykładach wymyślanych na poczekaniu, spowodowane tym, że we współczesnym hebrajskim odmiana mówiona języka znacznie różni się od odmiany literackiej. Teraz przykład na niekompletność opisu gramatycznego opartego na tekstach mówionych, spowodowaną tym, że teksty pisane są znaczeniowo bogatsze i bardziej różnorodne niż teksty mówione, służące do codziennej komunikacji. Zdaniem Glinerta oraz Chayena i Drora konstrukcja złożona z imiesłowu czynnego oraz z czasownika „być” w funkcji łącznika, wyrażająca czynność powtarzalną lub ciągłą, nie występuje w czasie przyszłym. Powodem, dla którego gramatycy doszli do tego błędnego wniosku, jest fakt, że konstrukcja ta jest w ogóle rzadka

w hebrajskim, ponieważ zawsze można zamiast niej użyć czasownika w formie finitywnej, a ciągłość lub powtarzalność czynności wyrazić inaczej, np. odpowiednim okolicznikiem. Ponadto zdania w czasie przyszłym chyba w każdym języku są rzadsze niż zdania w czasie teraźniejszym czy przeszłym, zwłaszcza że czas przyszły często jest zastępowany przez czasowniki modalne wyrażające wolę czy zamiar. To sprawia, że wspomniana konstrukcja rzadko występuje w czasie przyszłym, i zapewne informatorzy Glinerta, pytani przezeń o możliwość jej użycia w czasie przyszłym, zaprzeczyli takiej możliwości, bo na formę przyszłą tak rzadko mieli okazję natrafić w swojej praktyce językowej, że wydała się ona im dziwna, gdy ich o nią zagadnął Glinert. Nie ma jednak żadnych istotnych powodów, dla których należałoby przyjąć, że wspomniana konstrukcja jest niemożliwa w czasie przyszłym. I rzeczywiście, przeszukawszy pod tym kątem odpowiednio obszerny korpus tekstów pochodzących od różnych autorów, znalazłem szereg przykładów użycia tej konstrukcji w czasie przyszłym (por. Piel 2008). Przypuszczam, że konstrukcję tę w czasie przyszłym można znaleźć w tekstach pisanych, a indagowanym informatorom wydaje się ona tak dziwna w tej formie, że aż niemożliwa nie tyle z powodu odmienności stylu pisanego od stylu mówionego, ile z uwagi na to, że w każdym odpowiednio obszernym korpusie pisanych tekstów narracyjnych można znaleźć więcej opisów czynności przyszłej powtarzalnej lub ciągłej niż w tekstach mówionych, tworzonych przez nas na co dzień, które zwykle dotyczą bardzo ograniczonego kręgu zagadnień. W świeżej pamięci informator ma właśnie takie najbanalniejsze treściowe teksty i dlatego, jeśli go spytać, czy omawiana konstrukcja występuje w czasie przyszłym, to zaprzeczy. Pisane teksty narracyjne zawierają większą różnorodność wyrażanych znaczeń niż produkowane przez nas na potrzeby codziennej komunikacji teksty ustne, które są dość ubogie pod względem semantycznym, a co za tym idzie, są ubogie także pod względem leksykalnym i składniowym i dlatego nie mogą być podstawą wyczerpującego opisu gramatycznego. Inne znaczenie tej samej konstrukcji to czynność ciągła będąca tłem dla innej czynności (por. Piel 2008). Znaczenia tego nie podają gramatyki oparte na przykładach wymyślanych *ad hoc* przez autorów (Coffin i Bolożky, Chayen i Dror), a jeśli podają, to błędnie ograniczają jej użycie w tym znaczeniu do niestarannej hebrajszczyzny Żydów pochodzących z krajów arabskich (Glinert 2004: 126). Powodem jest chyba fakt, że, po pierwsze, konstrukcja także w tym znaczeniu jest fakultatywna (zawsze można zamiast niej użyć form *קטל*, *יקטל* czy wyrażenia przyimkowego z rzeczownikiem odczasownikowym), po drugie występuje wtedy, gdy w kontekście mowa o zdarzeniu, dla którego tłem jest czynność ciągła, pojawia się zatem w tekstach przynajmniej kilkuzdaniowych i zdaniach złożonych, które są częstsze w pisanej odmianie języka.

Zaletą materiału językowego czerpanego z tekstów wielozdaniowych jest kontekst, który pozwala właściwie zinterpretować zjawiska gramatyczne niemożliwe do zinterpretowania w oderwaniu od szerszego kontekstu, co ma szczególne znaczenie w przypadku elipsy składników zdania i szyku składników w zdaniu.

7. Coffin i Bolozky (2005: 316) twierdzą, że jeśli orzeczenie ma formę rozkaznika, to w zdaniu nie może się pojawić podmiot wyrażony osobnym składnikiem (tj. w tym wypadku zaimkiem osobowym). Co więcej, autorzy ci uważają, że ta właściwość zdań rozkazujących wynika z samego ich znaczenia. Glinert z kolei dopuszcza możliwość pojawienia się podmiotu zaimkowego w zdaniach z rozkaznikiem (Glinert 2004: 285, 287–288), ale źle interpretuje funkcję takiego zaimka, bo jego zdaniem dodanie podmiotu zaimkowego „nie zmienia znacząco znaczenia ani tonu zdania”, a gdy zaimek występuje przed rozkaznikiem, to jest zawsze odczuwany jako wołacz. Wszystkie te twierdzenia są błędne, a cytowani gramatycy popadli w te błędy z tego powodu, że materiał językowy pozyskiwany „z głowy” (własnej lub informatorów) to przeważnie pojedyncze zdania pozbawione kontekstu. Dopiero w kontekście widać, jaka jest funkcja zaimkowego podmiotu rozkaznika. Otóż zaimkowy podmiot rozkaznika (obojętnie, czy po rozkazniku, czy przed nim) pojawia się wówczas, gdy podmiot rozkaznika jest skontrastowany z inną grupą nominalną:

a) podmiot przed rozkaznikiem:

וְאַתָּה לֵךְ לְצִעּוֹן, אֱלֹהִים יִפְשְׁטוּ לְךָ אֶת הָרָגֶל, ‘oni doprowadzą cię do bankructwa, a ty idź, wołaj’ (76 הסיפור)

אֲנִי כוֹתֵב לְךָ כָּל נִכְסֵי וְאַתָּה צָא וּשְׁבוּ עַל סִמְרֻטִּיכֶם (עגנון, שירה 73) ‘zapisuję jemu cały majątek, a wy idźcie i zasiądźcie na swoich szmatach’

b) podmiot po rozkazniku:

בן נר, פרוטוקול 355) ‘słuchaj no [...] teraz słuchaj ty’ שְׁמַע נָא [...] עַכְשֵׁי שְׁמַע נָא אַתָּה

Tu zaimek *אתה* jest skontrastowany z zaimkiem „ty” zawartym w formie *שמע* ‘słuchaj’. W zdaniach tych zaimek osobowy nie jest wołaczem, bo nie jest oddzielony od reszty zdania przyimkiem, a ponadto wołacz byłby tu zbędny i absurdalny, gdyż nie ma potrzeby adresowania wypowiedzi w jej środku (jak np. w cytacie z Agnona). Znacznie rzadziej zaimkowy podmiot rozkaznika nie wyraża kontrastu, lecz ujemne znaczenie emotywne, co można ustalić tylko na podstawie kontekstu. Zaimek osobowy jest wtedy rodzajem wyzwiska, ale nie wołaczem, bo nie jest oddzielony pauzą (czyli przecinkiem)¹⁴ od reszty zdania, a co ważniejsze, wołacz nie miałby sensu, bo nie ma potrzeby adresowania tych wypowiedzi, jak to wynika z kontekstu. Także w tej funkcji zaimek może pojawić się przed rozkaznikiem lub po nim:

בארון 64) ‘słuchaj no ty’ שְׁמַעִי אַתָּה

Tu mówiący jest zdenerwowany na adresatkę, co można wyczytać w zdaniu następującym, a wołacz byłby tu niezrozumiały, bo zdanie to pojawia się w połowie dialogu między dwiema osobami.

¹⁴ Nie jest to jednak decydujące kryterium, bo zasady interpunkcji nie są ściśle i zdarza się wołacz nie oddzielony przecinkiem od reszty zdania: עַכְשֵׁי יִקְרִי לְךָ לְחֹדֶר ‘teraz, mój kochany, idź do swego pokoju’ (80 עגנון, שירה).

(שמעוני 194) 'את אל תקלקלי אותה את' 'ty jej nie psuj!'

Tu mąż jest wściekły na docinającą mu żonę, co wyraża także powtórzenie zaimka.

(שמעוני 274) 'תפל אתה בפנס' 'ty zajmij się lampą'

(שמעוני 272) 'תפל אתה רק תפל אתה' 'ty zajmij się tylko lampą'

Tak wyrażono żądanie, aby pytający zajął się własnymi sprawami, a nie tym, co robi kolega, bo w ten sposób tylko innym przeszkadza. Także tu wołacz nie miałby sensu, gdyż zdania te są reakcją na wypowiedź rozmówcy, nie wymagają zatem adresowania, a ujemne znaczenie ematywne wyraża nie tylko sam zaimek, ale też jego powtórzenie. Zaimek osobowy może być użyty jako wołacz, ale wtedy zwykle jest oddzielony od reszty zdania pauzą (przecinkiem), a ponadto z kontekstu wynika, że istnieje potrzeba zaadresowania wypowiedzi:

(הסיפור 280) 'אתה, יש לך כרטיס?' 'ty, masz bilet?'

Tu 'ty' pojawia się na samym początku rozmowy i towarzyszy mu gest pokazywania palcem (bo obecnych jest wiele osób). Trudność, jaką mają gramatycy z właściwą interpretacją zaimka osobowego towarzyszącego rozkaznikowi, wynika z tego, że może być on zarówno wołaczem, jak i podmiotem zdania. Rzeczownik pojawiający się w zdaniu z rozkaznikiem może być tylko wołaczem, bo rzeczownik jest zawsze w 3. osobie i w zdaniu:

(עגנון, שירה 91) 'תא, הסבר לה' 'tato, wyjaśnij jej'

rzeczownik אבא jest na pewno wołaczem, a nie podmiotem rozkaznika, mimo że nie jest oddzielony od reszty zdania przecinkiem. Kontekst, który umożliwia właściwą interpretację struktur gramatycznych, to kolejna zaleta materiału językowego ekscerpowanego z tekstów wielozdaniowych, której nie mają pozbawione kontekstu zdania wymyślane na poczekaniu przez gramatyka. Zaimkowy podmiot rozkaznika można lepiej zinterpretować, czerpiąc przykłady z tekstów pisanych nie dlatego, że jest on właściwy stylowi literackiemu, lecz dlatego, że we wszelkich odmianach języka pojawia się rzadko, gdyż po pierwsze, na ogół rozkaznik jest często zastępowany przez czas przyszły, a po drugie, rozkaznik o skontrastowanym podmiocie jest rzadszy niż rozkaznik o podmiocie nieskontrastowanym, co powoduje, że informatorzy, indagowani o możliwość wystąpienia i ewentualne funkcje zaimkowego podmiotu rozkaznika, udzielają gramatikowi błędnych odpowiedzi, bo nie mają w świeżej pamięci przykładów użycia zaimkowego podmiotu rozkaznika.

8. Jeszcze jeden przykład na to, jak dopiero szerszy kontekst pozwala właściwie zinterpretować konstrukcje gramatyczne. Glinert (2004: 68) podaje następujące przykłady użycia zaimka עצמו jako przydawki:

'Sara herself doesn't drive' שרה עצמה לא נוהגת

'Blame the minister himself', תאשימו את השר עצמו

i wyjaśnia, że zaimek עצמו wyraża tu emfazę spoczywającą na rzeczowniku. Nietety, Glinert nie wyjaśnia, jak rozumie emfazę. Przykłady zaczerpnięte z tekstów literackich dzięki temu, że towarzyszy im szerszy kontekst, pozwalają dokładniej wyjaśnić funkcję zaimka עצמו:

עצמה 'jego nos poczuł wyraźny zapach siana, a potem przypomniało mu się samo siano' (מלך 59)

כך 'nie on sam ją prowadził, lecz inny kierowca, którego on najał' (מגד, חדוה 277).

Rzeczownik określony przez עצמו wyraża nie tylko treść skontrastowaną, ale też treść bardziej zaskakującą czy ważniejszą w danej sytuacji:

למד מאיזה תלמיד של מרסו או ממרסו עצמו 'nauczył się od jakiegoś ucznia Marceau albo od samego Marceau' (שמעוני 351)

בסמטאות ובחצרות ובמבואות ובמסדרונות ובחדרים מלאים אנחות וגניחות וחרחורים ובחדר עצמו 'w zaułkach, w podwórzach, w przejściach, w korytarzach, w pokojach pełnych westchnień, jęków i rzęzenia, i w samym pokoju' (שמעוני 144)

– tu na końcu wymieniono pokój, w którym bohater się obecnie znajduje.

לא באו למען השירה אלא למען האהבה עצמה 'nie przyszli po to, by słuchać poezji miłosnej, lecz po to, by zakosztować samej miłości' (יהושע, הכלה 426)

– miłość to coś więcej niż poezja miłosna.

לבש גלבייה לבנה שהשיג מהערבים [...] מין מלבוש מדברי שהם עצמם לא לבשו עוד 'nosił białą szatę, którą zdobył u Arabów, rodzaj pustynnego ubioru, którego oni sami już nie nosili' (שמעוני 335)

– to, że Arabowie nie ubierali się już w galabiję, jest zaskakujące, jeśli się czyta, że jakiś Żyd ją nosi.

ואפילו אתה מספר לה כל בדיחות שבעולם אינה מעלה צחוק על פיה. ואפילו היא עצמה מספרת 'nawet, jeśli się jej opowiada wszystkie możliwe kawały, ona się nie uśmiecha. Nawet jeśli ona sama opowiada zabawne rzeczy [...] Zohara się nie uśmiecha' (עגנון, שירה 88)

– to, że ona się nie śmieje z tego, co sama uważa za śmieszne i dlatego opowiada innym, jest bardziej zaskakujące niż to, że nie śmieje się z kawałów opowiadanych przez innych.

W powyższych zdaniach relacja wyrażona przez עצמו nie jest symetryczna, tj. nie miałyby sensu zdanie „uczył się od Marceau, albo od samego ucznia Marceau”.

Rzeczownik określony przez עצמו może pojawić się przed rzeczownikiem, z którym jest skontrastowany:

כדאי להעיף מבט **במציאות עצמה** לפני שאעיין בתוכניות שלה 'warto rzucić okiem na samą rzeczywistość, zanim przejrzę jej projekty' (יהושע, הכלה 256)

– tu „rzeczywistość” jest ważniejsza niż projekty, dlatego to ona jest określona przez עצם, mimo że rzeczownik skontrastowany następuje po niej.

Zaimka עצמו można też użyć substancywnie:

כבדו רגליו והתחילו ברכיו מרתתות וכל עצמו נוטל כחו (עגנון, שירה 25) ‘jego nogi stały się ciężkie, kolana zaczęły mu drżeć, a on sam cały stracił siłę’

– służy tu do skontrastowania כולו z רגליו וברכיו i jest ekstraponowanym składnikiem zdania. W substancywnym użyciu formalnie zaimek ten wygląda jak zaimek zwrotny:

כל שיחותיו אינן אלא על עצמו (עגנון, שירה 109) ‘wszystkie jego wypowiedzi dotyczą tylko jego samego’

ובכה לבו בקרבו עליה ועל עצמו שהגיע למה שהגיע (עגנון, שירה 70) ‘jego serce płakało nad nią i nad nim samym, że tak skończył’

– jego serce nie płakało nad sobą, lecz nad swym właścicielem; można by tu powiedzieć także עצמו ועליו, bo zaimek עצמו może być też przydawką zaimka osobowego sufigowanego:

‘wszystkim ludziom z Pierwszego i Drugiego Świata, a może nawet im samym’ (שמעוני 189)

– tj. ludziom z Trzeciego Świata, którzy też są tu najważniejsi, bo mowa o pokazaniu ich życia.

Ta sama konstrukcja wyraża w poniższym zdaniu zarówno kontrast, jak i zwrotność:

‘myślała wtedy o swej siostrze [...] o swoich rodzicach [...] i o sobie samej’ (שמעוני 159–158)

– bez kontrastu byłoby עצמה, ale ze względów stylistycznych nie można zaimka zwrotnego (עצמו) skontrastowanego określić przez zaimek עצמו wyrażający kontrast (*על עצמה עצמה).

Zaimek עצמו wyraża też kontrast z domyślnym (niepojawiającym się w tekście) rzeczownikiem, tj. rzeczownik określony przez עצמו wyraża treść zaskakującą:

‘źródłem ratunku mogą być same te problemy’ (עגנון, שירה 107)

– zwykle szuka się sposobu na problemy gdzie indziej niż w nich samych.

‘również on nie wierzy w to, co sam mówi/ nie wierzy swoim własnym słowom’ (המאירי, השגוען 17)

– jest to zaskakujące, bo sam mówiący zwykle wierzy w to, co mówi. Zaimek עצמו jest tu użyty (substancywnie) zamiast zaimka osobowego nie dlatego, że posiadanie jest tu zwrotne (bo w hebrajskim w braku kontrastu nie używa się zaimka dzierżawczozwrotnego), lecz dlatego, że wyrażono tu treść zaskakującą, implikcyjnie skontrastowaną z treścią oczekiwaną (np. הוא אינו מאמין לדברי חברו).

Podsumowując: zaimek עצמו jest określeniem grupy nominalnej, która wyraża treść skontrastowaną z treścią wyrażoną przez inną grupę nominalną, ponadto treść bardziej zaskakującą lub ważniejszą w danym kontekście niż treść wyrażona przez tę drugą grupę nominalną. Z pewnością takie wyjaśnienie znaczenia zaimka עצמו jest bardziej użyteczne niż ogólnikowy, niezdefiniowany termin *emfaza*. Odpowiednio duża liczba przykładów zaczerpniętych z tekstów pisanych pozwala też stwierdzić, że zaimek ten może być przydawką innego zaimka, a nie tylko rzeczownika, jak twierdzi Glinert.

Jeśli rzeczownik jest abstrakcyjny, to wyraz עצם (bez zaimka sufigowanego) może go poprzedzać (por. Glinert 2004: 94):

החוג רואה אני את עצמי פטור מהסברת עצם המטרה של החוג
z obowiązku wyjaśniania samego celu kółka filozoficznego' (132 מלך)

– ale za to wyjaśnił genezę.

אם העצב שלו הוא על עצם התרחשותה או על שהסתיימה
samym jego zajściem, czy tym, że się skończyło' (168 יהושע, הכלה).

Glinert (2004: 68, 94) nie dostrzega związku między dwoma wyrażeniami: הוא עצמו a הדבר עצם, pierwsze wyrażenie interpretując jako szczególną, emfaticzną funkcję zaimka zwrotnego, a drugie jako *determiner*, którego znaczenie objaśnia tylko glosą *the very*. Tymczasem w obu wyrażeniach עצם służy do skontrastowania z inną grupą nominalną (czasem domyślną), a grupa nominalna z עצם wyraża treść ważniejszą czy bardziej zaskakującą, różnica w budowie zaś wynika z natury rzeczownika abstrakcyjnego bądź konkretnego. Wyraz עצם w tym znaczeniu ma wariant książkowy, niewymieniany w gramatykach współczesnego hebrajskiego: (הסיפור 30) 'a co się tyczy jego, samego Awramka' (לאברמקה גופו)

– kontrast z wymienionym wcześniej Efraimem.

טוב שאני חוזר לביתי אלא גוף הענין לא טוב
'dobrze, że wracam do domu, ale sama ta sprawa nie jest dobra' (עגנון, שירה 104).

9. Glinert (2004: 156–157, 520) twierdzi, że dopełnienie może ulec elipsie, gdy można się go domyślić na podstawie kontekstu, ale pod warunkiem że jest to dopełnienie nieokreślone: w dialogu אכלתי כן, אכלת ענבים? – 'Jadłaś winogrona? – Tak, jadłam' dopełnienie czasownika אכלתי mogło zostać pominięte, bo tym dopełnieniem jest rzeczownik nieokreślony ענבים, a nie określony הענבים. Jeśli dopełnienie jest określone, to zdaniem Glinerta musi się pojawić, np. w postaci zaimka osobowego: הבטחת לעשות את העבודה ועשיתי אותה. Twierdzeniu Glinerta przeczą przykłady zaczerpnięte zarówno z tekstów starożytnych, jak i współczesnych:

– Czy znacie Labana, syna Nachora? – Znamy [go]. (Rdz 29, 5)

– Wybiłeś mi ząb i wybiłeś mi oko. – Nie wybiłem [ci zęba] ani nie wybiłem [ci oka]' (ה, שבועות)

(הפנר, כולל 118) 'zaskoczę cię [...] zaskoczyłeś [mnie]' (אפתיע אותך [...] הפתעת עגנון, שירה 69) 'urwał rzepę i zjadł' (עקר צנון ואכל קציר, סוגרים 129) 'zdjęła sukienkę i [ja] złożyła' (ופשטה את השימלה וקיפלה עגנון, שירה) 'wzięła kanapkę i włożyła mu [ja] do ust' (נטלה את הפרוסה ותחבה לתוך פיו 100)

(גרוסמן, ספר 143) 'wyciągnął go i rozwinął' (שלף אותו ופרש גרוסמן, שירה 100) 'ukroiła sobie kromkę, posmarowała ją masłem i zjadła' (פירסה לה פרוסה ומרחה עליה חמאה ואכלה עגנון, שירה 100)

'możliwe będzie [...] zlokalizowanie jej?' [...] 'jest tylko jeden sposób wykrycia [jej]' (ניתן יהיה [...] לאתר אותה? [...] יש רק דרך אחת לגלות גנובורג, חיידק 240)

'Gdzie jest ten tego? – Oddałam ci [go]' – 'איפה המה-שמו?', "החזורתי לך" (קסטל-בלום, 94)

'a gdy to zauważyli, nie uznali za konieczne zmieniać [to]' (ומשהרגישו בדבר לא ראו צורך לשנות עגנון, שירה 76)

מעשה נאה סיפר. אלא אם אני אספר ספק אם תמצאי קורת רוח מן הסיפור. מוטב שתשמעי מפיו של 'ładną historię opowiedział. Ale jeśli ja ci [ja] opowiem, wątpliwe, czy znajdziesz w tym przyjemność. Lepiej, byś [ja] usłyszała od autora opowieści, niż byś [ja] usłyszała ode mnie' (עגנון, שירה 72)

'otworzył drzwi i zawołał: Dikchen, Dikchen [...] Usłyszała [to] pani W. i przyszła' (פתח את הדלת וקרא, דיקכן דיקכן [...] שמעה הגברת וולטרמד ובאה עגנון, שירה 79)

'i powiem mu, że zostawiłeś pokój pełen książek [...] poszli i opowiedzieli [to] oficerowi' (ואספר לו שהנחת חדר מלא ספרים [...] הלכו וסיפרו לקצין עגנון, שירה 96)

'Dr Garaj usłyszał [to]' [...] 'Garaj! [...] 'הד"ר גאראי שמע גאראי, השגעון 20)

'wyjąłem z walizki książkę i zacząłem [ja] czytać' (הוצאתי ספר מתוך מזוודתי והתחלתי קורא עגנון, השגעון 41)

Widać zatem, że w hebrajskim dopełnienie określone domyślne na podstawie kontekstu poprzedzającego może ulec elipsie¹⁵, a Glinert błędnie uznał, że nie może, ponieważ przypisał tu hebrajskiemu cechę, którą ma jego ojczysty angielski. Również dopełnienie określone domyślne na podstawie kontekstu następującego może ulec elipsie (w pierwszym przykładzie także elipsa anaforyczna, o której wcześniej pisałem):

'jak zmiażdżył i zmielił je, wepchnął do ust rękoma, rozdarł jak tygrys' (איך ריסק וטחן אותו, דחף לפה בידיים, טרף כמו נמר גרוסמן, ספר 172)

'która sprawiła, że jej żołądek się skurczył i zniknął' (התחלתי קורא גרוסמן, ספר 167)

¹⁵ Cadka ([b.d.]: 88–90) stwierdza, że w hebrajskim każde dopełnienie może ulec elipsie, jeśli można się go domyślić na podstawie kontekstu.

Gdyby w przypadku braku elipsy dopełnienie miało w obu zdaniach postać zaimka osobowego, to wydaje się, że wariant nienacechowany stylistycznie wymagałby elipsy:

(גרוסמן, ספר 170) 'התחילו להכיר ולהבין אותה' 'zaczęto ją rozpoznawać i lubić'

(גרוסמן, ספר 151) 'pomniejsza i unieważnia je' 'מגמד ומבטל אותם'

ale z drugiej strony naturalnie brzmi powtórzenie zaimka w tym zdaniu:

'już go związano i już się go stąd wyprowadza' (המאירי, השגעות 18),

bo tu, w przeciwieństwie do poprzedniego przykładu, kolejne zdania są w różnym czasie gramatycznym i zaimki dzieli większa odległość z powodu okolicznika *כבר*. Chayen i Dror (1976: 214–215) podają przykłady elipsy kataforycznej dopełnienia, spreparowane przez siebie, i w związku z tym zastrzegają się, że można podać w wątpliwość ich akceptowalność, a kwestię może rozstrzygnąć zbadanie rzeczywistego posługiwania się takimi zdaniami (performancji), czyli, jak się domyślam, np. właśnie znalezienie takich zdań w tekstach literackich.

10. Glinert (2004: 273), Coffin i Bolozky (2005: 333, 376), Chayen i Dror (1976: 146–151) twierdzą, że zaimki pytajne pojawiają się zawsze na początku zdania. Przeczą temu następujące przykłady:

עגנון, 'dzwoniłeś do Zohary, a Zohara co rzekła?' (שירה 50) 'וזהרה מה אמרה, טילפנת לזוהרה,

עגנון, 'masz żonę, po co ci druga?' (427) 'יש לך אשה, שניה למה לך'

עגנון, 'a potem co było?' (62) 'ואחר כך מה היה'

– zdanie to jest wtrącone w narrację, zatem *אחר כך* to *datum*, bo słuchacz spodziewa się usłyszeć, co było dalej.

עגנון, 'a władze co robią?' (95) 'והרשות מה עושה'

– w kontekście poprzedzającym powiedziano, co robią obywatele, a więc czytelnik spodziewa się usłyszeć, co na to władze.

עגנון, 'te rozruchy jaką miały przyczynę?' (97) 'פרעות אלו על מה באו'

עגנון, 'cała ta złość jaką ma przyczynę?' (98) 'כל הכעס הזה למה'

עגנון, 'zaczęli przychodzić pasterze arabscy [...] a pasterze co robią?' (83) 'התחילו רועים ערביים באים [...] הרועים מה עושים'

עגנון, 'do-brze, że wracam [od kochanki] do domu, ale sama ta sprawa [romansu] nie jest dobra [...] wstyd i żal jaką więc mają przyczynę?' (104) 'טוב שאני חוזר לביתי אלא גוף הענין לא טוב [...] בושת פנים וחרטת הלב על שום מה באו'

עגנון, 'Ty wiesz wszystko, przyjacielu. A to czy wiedziałeś?' (19) 'אתה יודע הכל, חביבי. ואת זה האם ידעת (המאירי, השגעות 19)'

Widzimy, że przed zaimek pytajny można wysunąć składnik zdania, który wyraża *datum*. To samo w zdaniach dopełnieniowych:

אין לי שום ציור דמיוני דברים כגון אלו היאך נעשים (עגנון, שירה 77) 'nie mam pojęcia, jak takie rzeczy się robi'.

Często zaimek pytajny nie pojawia się na początku zdania, gdy mówiący cytuje na początku zdania rozmówcę:

– עובד קשה אצל אבא שלו... – עובד במה- 'Ciężko pracuje u swego ojca... – Pracuje jako kto?' (יהושע, הכלה 170)

מסע כזה עלול להתהפך כדי לחזק את העיר הזאת, שבזמן האחרון מייאשת את כולנו. – לחזק במה, taka podróż może też ulec odwróceniu, aby dodać sił temu miastu, które w ostatnim czasie odbiera nam wszystkim nadzieję. – Dodać sił przez co, dziwny człowieku? Przez kolejny grób?' (יהושע, שליחותו 238)

– ale jest to tylko szczególny przypadek wysunięcia na początek części tematycznej, czego jednak nie spostrzegli Chayen i Dror (1976: 147–148), błędnie twierdząc, że tak zbudowane są tylko pytania będące w istocie prośbą o powtórzenie składnika zdania, którego zadający pytanie nie dosłyszał. Ostatni cytat to nie prośba o powtórzenie składnika zdania, którego się nie dosłyszało.

11. Według Glinerta (2004: 359, 550–551) zdanie względne następuje bezpośrednio po określonej przezeń grupie nominalnej, a wyjątkiem są *existential nouns with a numeral* (?), które mogą być oddzielone od określających je zdań względnych przez inne składniki zdania głównego. Glinert (nie podając zresztą źródła) zasugerował się tu przykładami Cadki (1981: 113–114), który stwierdził, że nie zawsze zdanie względne następuje bezpośrednio po określonej grupie nominalnej, i akurat to swoje stwierdzenie Cadka zilustrował przykładami zdań nominalnych stwierdzających istnienie pewnych rzeczy, ale nie sformułował na tej podstawie reguły, którą potem podał Glinert. O tym, że takiej reguły nie ma, świadczą poniższe zdania, w których zdanie względne jest oddzielone od określonej przezeń grupy nominalnej przez inne składniki zdania głównego, a z kolei zdanie główne nie jest zdaniem nominalnym¹⁶:

Henrieta znalazła jedno drzewo oliwne זית אחד מצאה הנריאטה בגן שלא היה עושה פירות (עגנון, שירה 83) 'w ogrodzie, które nie owocowało'

את יוני המאושר אני רואה, שהעיניים שלו בורקות 'widzę szczęśliwego Joniego, którego oczy błyszczą' (שלו, חיי 314)

נשאר עם אמו בבית, שנאלצה לעבוד 'został z matką w domu, która musiała pracować' (דוידון 53).

Gramatyka oparta na autentycznych tekstach literackich ma jeszcze tę przewagę nad gramatyką opartą na próbkach języka preparowanych przez autora i poddawanych ewentualnej ocenie informatorów czy próbkach uzyskiwanych

¹⁶ M. Azar (1995: 221–222) w odniesieniu do języka Miszny sformułował zasadę, że zdanie względne może być oddzielone przez inne składniki zdania głównego od określonej grupy nominalnej tylko wtedy, gdy ta grupa jest podmiotem zdania głównego. Z podanych przeze mnie przykładów wynika, że zasada ta nie obowiązuje we współczesnym hebrajskim.

od informatorów, że pisarze tworząc swe dzieła, posługują się konstrukcjami gramatycznymi naturalnie i bezwiednie i nie wyrażają żadnych sądów dotyczących akceptowalności wyrażen na żądanie językoznawcy, przez co taki materiał językowy może być bardziej wiarygodny¹⁷.

Można zapytać, dlaczego więcej gramatyk napisano na podstawie wybrakowanego materiału wymyślanego na poczekaniu przez autorów niż na podstawie cytatów z literatury pięknej. Sami gramatycy rzadko ujawniają powody wyboru określonej metody gromadzenia materiału językowego. Tylko Glinert napisał otwarcie, że nie oparł się na korpusie tekstów pisanych, bo jest to metoda mało wydajna, tj. w celu znalezienia danej konstrukcji gramatycznej trzeba przewertować mnóstwo tekstów. O wiele szybciej można zgromadzić materiał, pytając wprost informatorów, czy tak i tak by się wyrazili. Wydaje się, że czasochłonność metody korpusowej jest prawdziwą przyczyną jej niewielkiej popularności. Wskazuje na to fakt, że kompletne, tj. zawierające wszystkie działy opisu gramatycznego, gramatyki języka hebrajskiego przeważnie są oparte na materiale spreparowanym przez autora, natomiast opracowania dotyczące pojedynczych zagadnień gramatycznych są zwykle oparte na materiale wyekscerpowanym z korpusu tekstów, bo to wydaje się językoznawcom jeszcze wykonalne. Moim zamiarem jest napisać kompletną gramatykę współczesnego hebrajskiego, opartą na korpusie tekstów literackich, a pomysłodawcą tego przedsięwzięcia naukowego jest prof. Andrzej Zaborski.

Źródła literackie

- בארון: דבורה בארון, הגולים. תל אביב 1970
 בן נר, פרוטוקול: יצחק בן נר, פרוטוקול. ירושלים 1983
 בר יוסף, אנשי: יהושע בריינסוף, אנשי בית-רימון. סיפורים מן הפרובינציה. תל אביב תשי"ח
 בר יוסף, חרב: יהושע בריינסוף, חרב ישועות. צפת במלחמת הקוממיות. צה"ל 1966
 גנזבורג, חידק: בעז גנזבורג, חידק קטלני. לדורי 1997
 גרוסמן, ספר: דויד גרוסמן, ספר הדקדוק הפנימי. הקיבוץ המאוחד 1991
 דוידון: יעקב דוידון, טורא בטורא. ערך יעקב בן יוסף
 המאירי, השגעון: אביגדור המאירי, השגעון הגדול. תל אביב תשמ"ט
 הסיפור: הספור הישראלי במבחר חדש, בעריכת יהודה האזרחי. ירושלים תשכ"ב
 הפנר, כולל: אברהם הפנר, כולל הכל. ירושלים 1987
 יהושע, הכלה: א. ב. יהושע, הכלה המשחררת. הקיבוץ המאוחד 2001
 יהושע, שליחותו: א. ב. יהושע, שליחותו של הממונה על משאבי אנוש. הקיבוץ המאוחד. 2004
 מגד, חדוה: אהרון מגד, חדוה ואני. הקיבוץ המאוחד. תשט"ו
 מלץ: דוד מלץ, השער נעול. תל אביב 1959
 עגנון, שירה: שמואל יוסף עגנון, שירה. ירושלים תשל"א

¹⁷ Myśl tę zawdzięczam prof. Markowi Stachowskiemu.

עגנון, תמול: שמואל יוסף עגנון, תמול שלשום, חלק ג, ירושלים תש"י
 קסטל-בלום, המינה: אורלי קסטל-בלום, המינה ליוזה. כתר
 קציר, סוגרים: יהודית קציר, סוגרים את הים. הספריה החדשה 1990
 קשת: קשת מקור. מבחר סיפורים. עורך: אהרן אמיר. מסדה 1979
 שחם, אבן: נתן שחם, אבן על פי הבאר. מרחביה 1956
 שלו, חיי: צרויה שלו, חיי אהבה. כתר
 שמעוני: יובל שמעוני, חדר, תל אביב 1999
 שנהר: סיפורי יצחק שנהר. מוסד ביאליק. ירושלים תש"ך

Bibliografia

- Aronson Berman Ruth 1978. *Modern Hebrew Structure*. Tel Awiw: University Publishing Projects.
- Awineri Jichak 1964. *Jad halašon* [Pomnik języka]. Tel Awiw: Jizre'el.
- Azar Moshe 1995. *The Syntax of Mishnaic Hebrew*. Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language.
- Ben Jehuda Eljezer 1980. *Milon halašon ha'iwrit haješana wehašadaša* [Słownik dawnego i współczesnego języka hebrajskiego]. Jerolim: Makor.
- Cadka Jichak [b.d.]. *Tahbir hamišpat le'or teorjot hadašot* [„Składnia zdania w świetle nowych teorii”]. Jerolim: Akademon.
- Cadka Jichak 1981. *Tahbir ha'iwrit bejamejnu* [Składnia współczesnego hebrajskiego]. Jerolim: Kirjat Sefer.
- Chayen Moshe J., Dror Zeew 1976. *Introduction to Hebrew Transformational Grammar*. University Publishing Projects LTD.
- Ciw'oni Lea 1993. *Darhej hašlila ba'iwrit hajisraelit* [Negacja we współczesnym hebrajskim] [praca doktorska, Uniwersytet Hebrajski w Jerolimie].
- Coffin Edna Amir, Bolozky Shmuel 2005. *A Reference Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Efrati Nathan 2004. *The Evolution of Spoken Hebrew in Pre-State Israel, 1881–1922*. Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language.
- Glinert Lewis 2004. *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piela Marek 2007. *A New Grammar of Spoken Hebrew* (rec. Coffin, Bolozky 2005). „Folia Orientalia”, nr 42–43: 389–430.
- Piela Marek 2008. *Konstrukcja היה פועל we współczesnej hebrajszczyźnie literackiej*, [w:] K. Pilarczyk (red.) *Żydz i judaizm we współczesnych badaniach polskich* 4. Kraków: Antykwa.
- Piela Marek 2009. *Ze studiów nad gramatyką współczesnego hebrajskiego*. „Studia Judaica”, nr 23–24: 301–329.
- Rosén Haiim B. 1966. *A Textbook of Israeli Hebrew*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sáenz-Badillos Angel 2000. *A History of the Hebrew Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwarzwald Ora 1981. *Grammar and Reality in the Hebrew Verb*. Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press.